

KOSMOPOL OZ VLNOPLOCHA

autorka recenzie: **Nadežda Lindovská**

predstavenie na festivale Dotyky a spojenia: 12. 09. 2021 v Banskej Štiavnici

KOSMOPOL

alebo

Divadlo ako transcendentálny priestor kolektívneho poznania

Projekt *Kosmopol* rozšíril slovenské podoby imerzného divadla o novú pozitívnu skúsenosť. Prostredníctvom rodinnej ságy priblížil dejiny Banskej Štiavnice a Slovenska v 20. storočí. Pripomenul dedičstvo Československej republiky. Výsostne zážitkovým spôsobom pomohol spoznať a precítiť našu históriu a v konečnom výsledku naše vlastné korene, rodinné príbehy a osobnú identitu. Ponúkol veľký emocionálny, umelecký a ľudský zážitok v prekvapujúco priateľskom prostredí, v ktorom sa divák cíti byť skutočne vítaný.

Lokalizácia *Kosmopolu* do jedného zo štiavnických domov so záhradou a výhľadom na historické jadro mesta citlivo využíva génia loci a posilňuje pôvab projektu. Zároveň ho robí nielen neopakovateľným, ale aj neprenosným. Okrem úzkeho prepojenia s Banskou Štiavnicou, ktorá sa stala jednou z aktérov príbehu, dôležitú úlohu zohráva samotný Dom, symbol rodiny a miesto deja, ktorý simultánne prebieha v každom zákutí tohto príbytku. Nábytok, bytové doplnky, knihy, časopisy, riady, nepreberné množstvo drobností, autentické dobové vybavenie zubárskej ambulancie – celé zariadenie dômyselne odkazuje na časy minulé. Každá miestnosť Domu, vrátane pivničných priestorov, má svoj účel a svoj život. Väčšina izieb reprezentuje rodinné sídlo, niektoré však odkazujú na iné štiavnické

lokality: židovský obchodík so zmiešaným tovarom, pohrebništvo (štiavnicky „pohrebništvo“), slávnú kalváriu či jazero Klinger. Diváci môžu prechádzať z jedného priestoru do druhého, z interiéru vychádzať do exteriéru (tam, kde je lokalizovaný bar Metropol) či naopak, smú všade chodiť a pozorovať, čo ich zaujíma, skúmať prostredie, listovať starými časopismi a popritom môžu a nemusia popíjať pohár vína. To všetko za predpokladu, že dodržia jednoduché pravidlá (najmä nevstupovať do zatvorených dverí a nebrániť postavám v pohybe). Od trajektórie ich individuálneho pohybu závisí, koho stretnú a čo zo štiavnickej rodinnej ságy osobne zažijú.

Publikum, či presnejšie hostia Domu sa ocitajú zoči-voči ľuďom z čias minulých, zoči-voči histórii, zoči-voči údelu človeka v kolobehu dejín. Od postáv ich často delí len pár centimetrov, vnárajú sa im do očí, vidia každý detail, popri vyslovených slovách cítia každé nevyslovené a zamlčané slovo. Dobré tri hodiny trávia v blízkosti zubára Szatmáryho, jeho maďarskej matky, českej manželky, ich detí a vychovávateľky Vilmy, susedov, známych či nečakaných návštevníkov (gardista, nemecký dôstojník, sovietsky vojak). O niektorých sa iba hovorí, iní sa sprítomňujú fyzicky – predovšetkým rodinný priateľ Patáky a židovský obchodník Stern.

V porovnaní so stratégiami iných imerzných divadelných projektov, v ktorých je často prítomná určitá póza, kalkul, povýšeneckosť, manipulácia, kde publikum niekedy musí znášať sériu priam direktívnych obmedzení (masky na tvárach, zákazy, príkazy, sankcie) alebo chtiac-nechtiac podstupovať skúsenosť, o ktorú rozhodne nemá záujem, prípadne ho nútia stať sa svedkom „hlbokomyseľnej“ márnosti odlúďšteného sveta – v porovnaní s týmito často sa opakujúcimi vzorcami *Kosmopol* postupuje nenásilne a empaticky. Najprv divákov zahrnie medzi účastníkov záhradnej slávnosti – svadby mladomanželov Szatmáryovcov. Potom im otvorí dvere Domu a umožní im sledovať životnú cestu tohto moderného a vzdelaného slovensko-českého páru od založenia rodiny, cez rôznorodé slasti a strasti bytia až po odchod do inej dimenzie, do sveta duší a spomienok. Príbeh manželskej dvojice a ich okolia začína v roku 1923 (svadba sa koná v deň návštevy prezidenta T. G. Masaryka v Banskej Štiavnici) a končí rokom 1989 symbolickým zvonením kľúčmi. Evokuje dôležitý cyklus v kolobehu našich dejín: plynie od obdobia vzniku nového

demokratického štátu, cez éru dvoch totalít, kedy došlo k popretiu ducha demokracie, a napokon sa akoby uzatvára obnovou slobodného Československa. To sú už Szatmáryovci a ich najbližší „na pravde Božej“. Pokračovanie histórie našej krajiny, t.j. udalosti, nádeje a sklamanie nasledujúceho tridsaťročia publikum spravidla dôverne pozná a po dopozeraní *Kospomolu* si môže vytvárať vlastné paralely medzi štiavnickou ságou a vlastnou životnou skúsenosťou, medzi veľkými politickými a malými súkromnými dejinami. A to aj skutočne robí na finálnom spoločnom posedí s účinkujúcimi po záverečnej klaňačke, po vystúpení herečiek a hercov z rolí.

Projekt *Kosmopol* má dokumentárny základ a do značnej miery aj dokumentárny ráz. Vychádza z historického výskumu Veroniky Hajdučkovej a Kláry Jakubovej, zo štúdiá starej tlače, memoárov, zo zberu ústnych svedectiev pamätníkov. Dobové reálie prenikli do východiskového textu aj do inscenačnej podoby ako súčasť interiéru, nábytku, oblečenia, cez reprodukciu emblematických hudobných motívov, cez citácie originálnych rozhlasových správ a prejavov, či vďaka vtipným retro-ponáškam na časové hlásenia a zabudnutú slovenskú výslovnosť. K spomienkam na minulosť patrí aj oživenie ducha viacjazyčnosti: maďarčina ako dozvuk uhorskej histórie mesta, čeština ako výraz vplyvu českej kultúry a vzdelanosti v prvorepublikovom období, ruština v súvislosti s koncom vojny a nasledujúcimi spoločenskými premenami. Samotný názov projektu pripomína kozmopolitný charakter Štiavnice – banského mesta s bohatou mnohonárodnostnou históriou. Odkazuje tiež na vzájomné zrkadlenie slovenského mikrokozmu s makrokozmom svetových dejín a na vesmírny rozmer ľudského bytia. Mocenské zmeny, striedanie období vojny a mieru, láska, zrada, skúšky ľudskej statočnosti a spolupatričnosti sú modelovými situáciami, ktoré poznáme už z homérskeho eposov.

Treba oceniť skutočnosť, že napriek spletnosti histórie a bohatstvu zozbieraného materiálu sa tvorkyniam projektu podarilo rozumne selektovať získané podnety a zachovať správnu mieru v stanovení uzlových udalostí, v naznačení dobovej patiny prostredia, historickej vernosti kostýmov, účesov, rekvizít etc. Obecenstvo rýchlo pochopilo a rešpektovalo spojenie autentického so štylizovaným, dobového detailu

s náznakom. Rozvinulo svoju imagináciu, správalo sa tvorivo. Divadelníčky a divadelníci ho vtiahli do deja natoľko, že plne uverilo v reálnosť rodinnej ságy jednej váženej štiavnicekej rodiny, prijalo nastolené pravidlá hry, bolo fascinované príbehom a hereckými výkonmi, nadšené zo stretnutia s historickou, životnou a duchovnou pravdou. Vo svojej konečnej podobe je *Kosmopol* výsledkom veľkého kolektívneho výkonu pomerne malej divadelníckej rodiny. Vzájomná spriaznenosť tejto tvorivej komunity dodáva celému imerznému projektu neopakovateľnú atmosféru a energiu. Režisérky mali šťastnú ruku pri zadelení jednotlivých rolí, herecké stotožnenie sa s postavami vyznieva veľmi prirodzene a autenticky. Súbor nadviazal s obecnosťou úzky kontakt a odkomunikoval subtílny obsah, ktoré sú silnou stránkou práve imerzného typu divadla a ktoré nenahradí ani dobrý film či literatúra (vhlád do hĺbky očí postavy v zásadných životných momentoch, zážitok fyzickej prítomnosti, spoločného emocionálneho zdieľania, „rozpustenia sa“ v dianí etc.).

Réžia, scenár a dramaturgia *Kosmopolu* sú spoločným dielom ženského tandemu Klára Jakubová a Mila Dromovich. Tak, ako neplytvajú dramatickými situáciami, neplytvajú ani zbytočnými slovami. Lakonicky, no presne sa vnárali pod povrch diania a pod kožu postáv. Dali si záležať, aby publikum – nech by si zvolilo akúkoľvek trajektóriu pohybu – nestratilo orientáciu v deji a získalo podstatné informácie o hlavných udalostiach. Viedli účinkujúcich k odbúraní teatrálnosti, hľadaniu vierohodných motivácií a často originálnych riešení jednotlivých výstupov. Vyhýbali sa schematizmu a čierno-bielemu videniu. Vypäté rodinné a historické situácie vyvážili humorom. Naplnili inscenáciu hudobnosťou a poéziou. Dejinný cyklus spárovali s cyklom ľudského života, od úvodnej svadobnej fotografie dovedli postavy k záverečnému výjavu opätovného stretnutia rodiny na onom svete a obraz nadčasovej ľudskej svornosti zasadili do veľkého rámu ako metaforu a celkové posolstvo *Kosmopolu*. Vytvárali sériu stupňujúcich sa významových refrénov, vrstvlili motívy, harmonicky prepojili pozemské s metafyzickým (mŕtva nagymama pozoruje žijúcich členov rodiny a komunikuje s nimi vtipnými komentármi), naturalistické prvky spojili s bizarnými až absurdnými odkazmi (časové hlásenie zmätené udalosťami a rýchlosťou doby ohlási vlastnú depresiu). Suverénne šli od podrobností k náznaku, zrýchľovali plynutie času, zhušťovali dramatické udalosti. Z roku 1968 skočili

rovno do roku 1989 a predsa zachovali epickú celistvosť rodinného príbehu a hlavne jeho étos.

Inscenátorky viac konštatovali, než moralizovali. Pritom sa nevyhýbali téme mravnosti a dosť jasne preukázali svoj etický postoj. Ako motto k projektu *Kosmopol* by mohli poslúžiť opakovane citované slová prezidenta Masaryka: „*Veliká láska, láska bez výhrad, láska celého člověka k celému člověku nemůže pominout léty ani smrtí...*“

Divadelné sprítomnenie ságy rodiny Szatmáryovcov sa dá vnímať ako tichý (v zmysle nenásilný, neschematický), no pôsobivý manifest schopnosti žiť bezpodmienečnú lásku človeka k človeku a prostredníctvom vzájomného porozumenia a solidarity potvrdzovať zmysel ľudského bytia v neustále sa meniacom svete politických a kultúrnych zvrátov. Doby sa menia, láska zostáva. Je útočiskom a útechou vo virvare sveta. Nielen v čase mieru, ale najmä, keď rinčia zbrane horúcich či studených vojen, keď tlak ideológií ohýba a láme predstavy o humanite.

Ako už bolo povedané, sila *Kosmopolu* je v ansámblivosti. Príbehovo i herecky jeho ťažisko tvorí trojica pozostávajúca z manželov Alexandra a Libušky Szatmáryovcov a ich celoživotného spoločníka, priateľa i zradcu Lászlóa Patákyho. Manželská dvojica v podaní Petra Kadlečíka a Moniky Haasovej je síce príkladom harmonického manželstva, založeného na láske, pevnom vzájomnom púte, rešpekte a zodpovednosti, ale tento muž a táto žena (rovnako ako ďalšie postavy) nie sú rozprávkoví ani vyumelkovaní. V jedálni sa nezriedka ozýva krik pána Domu, vrú emócie, uplatňuje sa otcovská autorita i materská diplomacia. O to sú Alexander a Libuška vierohodnejší, ľudskejší a sympatickejší. Večný prevracač kabátov – Patáky, ktorý si za Tisovej vlády poslovenčí meno a arizuje židovský majetok, po vojne prestúpi na víťaznú stranu, svojich priateľov z času na čas zachraňuje a občas udáva – v interpretácii Štefana Martinoviča má viacero polôh, predovšetkým však predstavuje dosť spontánneho a emotívneho človeka, ktorý za každých okolností chce nielen prežiť, ale sa aj dobre zabezpečiť. Dosiahne svoj cieľ, ale osobné šťastie mu uniká. Kým v závere sa rodina na onom svete opäť láskyplne schádza, osamelý Patáky/ Potocký víta november 1989. Szatmáryovci odchádzajú, prispôsobenci ostávajú, ale niet im čo

závidieť. V záverečnej chvíli cez otvorené okno do Domu naposledy vstupuje večerná Štiavnica. Ide o jeden z refrénov inscenácie, vďaka ktorému sa mesto neustále pripomína a preniká do deja.

Inscenátorky sa hlásia k polydráme, teda k takému spôsobu zachytenia života, ktorý rešpektuje jeho zložitosť, mnohovstevnatosť, večnú synchronicitu paralelných udalostí a individuálnych mikropříbehov skladajúcich sa do riavy makropříbehu veľkých dejín. Pod ich vedením návštevníčky a návštevníci Domu opúšťajú bežnú realitu a vnárajú sa do sveta štiavnických príbehov. Vďaka divadelnej mágii vstupujú do akéhosi transcendentálneho priestoru, zažívajú seansu zmeneného stavu vedomia a prechádzajú cestu sebapoznania. Pripomína to šamanské cestovanie v priestore a čase či menšie mystérium zasvätenia do tajomstiev bytia. V tomto zmysle názov budovy, v ktorej sa projekt odohráva vyznieva nanajvýš symbolicky: Eleuzína. Je akoby pripomienkou teatralizovaných antických mystérií na počesť bohyně úrody Demeter. Na rozdiel od tajných eleuzínskych obradov sú obrady *Kosmopolu* zjavné a verejne známe. Napriek pandémie sa stali významnou kultúrnou udalosťou posledného obdobia. A zaslúžia si hlbšiu reflexiu.

Post-scriptum.

Menia sa časy, mení sa i divadlo. Tvorkyne a tvorcovia *Kosmopolu* prejavili veľkú profesionálnu disponovanosť pre kreovanie u nás pomerne nového typu divadla. Zdá sa, že túžba po experimentoch a prekračovaní hraníc tradičného ponímania javiskového umenia je vlastná nielen divadelníkom z *Kosmopolu*. Stala sa akýmsi leitmotívom martinských Dotykov a spojení 2021.